

Ur *Fjärde Internationalen* 3/1985

Michael Löwy

Romantisk och marxistisk utopi

Går marxism ihop med utopier? Innebär ”utopi” förnekande av vetenskapen? Inte nödvändigtvis, eftersom den konkreta utopin — socialismen — innebär en strikt vetenskaplig analys av de objektiva möjligheterna av en framtid i frihet, av de faktiska villkoren för en radikal omformning av samhällslivet.

Samtidigt går det inte att förneka att den socialistiska utopin också bär i sig en ”samhällelig valmöjlighet” ett val av grundläggande inställning, ett sammanhängande system av värdeomdömen, vars utgångspunkter vi kan finna i Marx och Engels egna verk, tätt sammanlänkade med deras kritisk-vetenskapliga analys.

Lenin skrev 1903:

”Om människan helt saknade förmågan att drömma, om hon inte då och då kunde nå utöver de närvarande och i sin fantasi se en färdig bild av det verk hon just påbörjat, då skulle det vara omöjligt att förstå varför hon skulle ta itu med ett så hårt och jättelikt arbete.”

Har inte detta ännu större giltighet för *vår egen tid* där vi ställs inför den så kallade ”verkligt existerande socialismens” djupa kris, det vill säga inför en bild av det efterkapitalistiska samhället som verkligen inte är tilltalande.

I våra dagar kan det, mindre än någonsin förut, finnas revolutionär handling i nuet, utan en *revolutionär dröm om framtiden*.

*Den vetenskapliga socialismen måste (också) bli utopisk*¹ och söka efter alternativa modeller för en fri sammanslutning av producenter — som Marx talade om — bortom de byråkratiska ”socialistiska staterna”. Socialismen existerar (ännu) inte som en verklighet i nuet:

Vi måste uppfinna den på nytt som ett mål i kampen för framtiden.

Att formulera en sådan socialistisk utopi innebär inte att spekulera abstrakt och godtyckligt utan att föreställa sig en universell och fri mänsklig samhällsgemenskap, på grundval av de objektiva möjligheter som motsägelserna i den industriella civilisationen skapat, liksom den samtidiga krisen för den nutida kapitalismen och de byråkratiska efterkapitalistiska samhällena.

Marx kritiserade sin tids utopiska socialister, främst för att han förkastade deras syn på sig själva som arbetarnas välgörare snarare än för det socialistiska innehållet i deras utopier. Ändå innehåller det han skrivit, om än i fragmentarisk form, denna utopisk-revolutionära dimension som alltid avfärdats av alla hans akademiska och/ eller reformistiska kritiker, i ”realismens” namn.

För Bernstein* [ord markerade * förklaras efter artikeln – *Red*] var Marx stora misstag att det fanns kvar en ”rest av utopism” i hans verk, i synnerhet i *Kommunistiska Manifestet*.

”Faktum är” skrev Bernstein, ”att Marx var överens med de lösningar som utopisterna föreslog, och enbart underströk det otillräckliga i deras metoder och argument”.

¹ Marx och Engels talade om sin ”vetenskapliga socialsim” i motsats till den ”utopiska” hos tidigare socialister som bara kunnat basera sina förhoppningar om ett bättre samhälle på sina förnuftiga och tilldragande idéer om hur detta skulle se ut (ö a).

Ett av de utmärkande dragen när socialdemokrater och stalinister utarmat och förflackat marxismen under 1900-talet var just att detta utopiska förebådande av framtiden doldes och avlägsnades. I stället sattes en snäv och inskränkt syn på social förändring, begränsad till att gälla enbart juridiska och ekonomiska frågor och till produktionen. I dag kan vi, med en omskrivning av en gammal formel som Lenin använde, säga att utan revolutionär utopi — ingen revolutionär praktik.²

Enligt min åsikt är det viktigt att, i denna kamp för att återställa den explosiva utopiska sprängkraften hos marxismen ta upp en underjordisk tradition till omprövning. Det gäller den romantiska kritiken av den kapitalistiska civilisationen som skulle kunna vara en de mest intressanta källorna för en radikal syn på den socialistiska framtidens innehåll.

De första som kritiserade det moderna borgerliga samhället, den kapitalistiska civilisationen som den industriella revolutionen skapade var — ett halvt århundrade före Marx — de romantiska författarna. Den romantiska antikapitalismen föddes under andra halvan av 1700-talet, men den har förblivit en väsentlig beståndsdel i den moderna kulturen fram till i dag. Det som brukar betecknas som ”Romantiken” inom konst och litteratur och som hade sin höjdpunkt i början av 1800-talet är bara en av dess många och extremt olikartade uttryck. Som en allt omfattande världsåskådning, ett sätt att tänka, en grundläggande struktur av känslor finner man den inte bara hos det fantastiska diktare och poeter³, utan också bland ekonomer som Sismondi*, sociologer som Tönnies*, politiska rörelser som de ryska populisterna (narodnikerna)*

Det som väsentligen utmärker den romantiska antikapitalismen är en genomgripande kritik av den moderna industriella (borgerliga) civilisationen (inklusive arbets- och produktionsprocessen) i vissa förkapitalistiska sociala och kulturella världens namn.

Att man hänvisar till ett (verkligt eller inbillat) förflutet innebär inte nödvändigtvis att inriktningen är reaktionär eller bakåtsträvande:

Den kan vara revolutionär lika väl som konservativ. Båda dessa inriktningen har funnits inom romantiken, från dess uppkomst till det närvarande.⁴ Ibland kan det revolutionära och det konservativa till och med mötas hos samma tänkare.⁵

Den första vågen av romantisk antikapitalism var en reaktion på den industriella revolutionen och dess ekonomiska, sociala och kulturella följdverkningar under 1800-talet. Men dess kritik av industrisamhället och industriarbetet har intresse och giltighet långt utöver det rent historiska. Det gäller inte bara till speciella missförhållanden, övergrepp och orättvisor som var begränsade till denna första period — som utarmningen av arbetarna, barnarbetet, barbarisk *laissez-faire**, de omänskligt stränga Fattiglagarna* — utan gäller också mer allmänna, genomgående, väsentliga och bestående kännetecken hos den moderna (industriella/kapitalistiska) civilisationen, från slutet av 1700-talet till den dag som i dag är, 1985.

Den romantiska kritiken är sällan systematisk eller klart uttryckt och det är inte ofta den hänvisar direkt till kapitalismen som sådan. I tysk sociologi och samhällsfilosofi vid slutet av 1800-talet kan vi finna några trevande försök att systematisera: De ställer ”kultur”, en uppsättning traditionella sociala, moraliska eller kulturella värderingar ur det förflutna, i

² Lenins formel lyder ”Utan revolutionär teori – ingen revolutionär praktik”.

³ Som Novalis, ETA Hoffman och surrealisterna.

⁴ Det räcker att nämna Burne och Rousseau, Coleridge och Blake, Balzac* och Fourier, Carlyle och William Morris*, Heidegger och Marcuse*.

⁵ Som hos Sorel.

motsats till "civilisationen", den moderna, "själlösa", materiella, tekniska och ekonomiska utvecklingen. Eller "Gemeinschaft" (Gemenskap), den gamla samhällsgemenskapen av direkta sociala relationer, mot "Gesellschaft" (Samhälle), en samling människor hopförda på ett mekaniskt och onaturligt sätt av begränsade nyttoskal.

Det centrala drag hos den industriella (borgerliga) civilisationen som Romantiken kritiserar är inte utsugningen av arbetarna eller den sociala ojämlikheten, även om dessa också kan fördömas, i synnerhet av romantiker med vänstersympatier, utan det är *kvantifieringen* av livet, det vill säga att bytesvärdet, det kalla beräkandet av pris och profit och marknadslagarna fån ett totalt herravälde över hela samhällskroppen. De flesta av de antikapitalistiska romantikerna känner intuitivt att alla de andra negativa dragen hos det moderna samhället härrör ur denna avgörande källa till ruttenhet. Det kan vara kulten av guden Pengar, nedgången för alla kvalitativa värden — sociala, religiösa, etiska, kulturella eller estetiska — upplösningen av kvalitativa band mellan människorna, fantasins och romantikens död, den trista likriktningen av livet, de rent nyttoinriktade relationerna människorna emellan, och mellan natur och människor — alltså sådana som går att kvantitativt beräkna. Att samhällslivet förgiftades av pengar och luften av industrirök uppfattades av många romantiker som parallella företeelser, med samma onda rötter.

Låt oss ta ett exempel på hur romantiken dömde ut kapitalismens moderna tider: Charles Dickens, som var en av Karl Marx favoritförfattare trots att han inte hade något som helst med socialistiska idéer att göra.

Enligt Marx tillhör Dickens "nutidens lysande brödraskap av skönlitterära författare i England, vilkas målande och vältaliga texter har bringat världen mer politiska och sociala sanningar än alla yrkespolitikerna, skriftställarna och moralisterna tillsammans...!" Marx lägger fram denna uppfattning i en artikel i *New York Daily Tribune* i augusti 1854. Samma år gavs Dickens bok "Hårda tider" (Hard Times) ut. Den uttrycker ovanligt klart den romantiska kritiken av industrisamhället. I *Hårda tider* finns ett magnifikt porträtt av industriålderns *kvantifierande* och kyliga anda. Den kapitalistiske fabriksägaren och parlamentsledamoten Thomas Gradgrind har alltid en "linjal, måttstock och multiplikationstabellen ... i fickan". Han är alltid "beredd att mäta och väga varje stycke människonatur och tala om exakt vad den är värd". För Gradgrind är allt "enbart en fråga om siffror, om enkel aritmetik" och han organiserar uppfostran av barn strikt enligt den sunda principen att "vad som inte kan anges i siffror, eller köpas på den billigaste marknaden och säljas på den dyraste, fanns inte och skulle aldrig finnas." Gradgrinds filosofi, nationalekonomins, nyttofilosofins och den klassiska liberalismens kärva världsåskådning, sade att "allting skulle betalas. Ingen skulle någonsin bistå någon annan utan vederlag. Tacksamheten skulle avskaffas och de dygder som stammar från den skulle icke finnas. Varje tum av mänsklighetens tillvaro, från födelse till död, skulle vara en försäljning över disk".

Men *Hårda tider* handlar inte bara om hur själen mals sönder. Den berättar också hur den industriella (kapitalistiska) civilisationen har fördrivit egenskaper som romantik, färg och fantasi från människors materiella tillvaro och bara lämnat kvar en trist, tröttsam, enformig, tråkig och grå rutin. Den moderna industristaden Coketown (Koksstaden) beskriver Dickens som "en stad av maskiner och höga skorstenar ur vilka oändliga ormar av rök ringlade sig". Där fanns "flera stora gator, alla mycket lika varandra, och många små gator, ännu mera lika varandra, där det bodde människor, i samma grad lika varandra, som alla gick ut och in på samma tider... för att göra samma arbete, och för vilka varje dag var likadan som gårdagen och morgondagen och varje år var maken till det förra och det följande."

Tid och rum verkar ha mist all kvalitativ omväxling, varje kulturell mångfald för att bli en enda kontinuerlig struktur som formats av maskinernas oupphörliga verksamhet.

Det är i ett sådant sammanhang som arbetets problem i det moderna kapitalistiska samhället undersöks. Romantikerna sörjer det gamla förkapitalistiska hantverket som gått tillbaka och försvunnit, där skaparkraft och fantasi var nödvändiga beståndsdelar av arbetet. De beskriver och analyserar hur rent kvantitativ produktion är förhärskande, det döda maskineriets herravälde över levande människor, arbetsdelningens själsdödande effekter, det motbudande, mekaniska och livlösa slitet, förnedringen hos arbetaren som berövas sin mänsklighet.

Den romantiska utopin är väsentligen *bakåtblickande*: den avser att återupprätta de gamla sätten att leva, förkapitalistiska produktionssätt, hantverksarbete, organiska småsamhällen, åldriga moraliska, religiösa, eller kulturella värden. För romantiska revolutionärer gäller det emellertid inte så mycket att *återvända* till det förflutna som att ta en omväg genom det förgångna till framtiden, till en Ny Moralisk Värld.⁶

Till synes har Marx inget med romantiken att göra. Han avfärdar alla drömmar om att återvända till förkapitalistisk produktion som ”reaktionära”. Han hyllar industrikapitalismens historiskt progressiva roll, inte bara för att den utvecklade gigantiska produktivkrafter utan tidigare motstycke, utan också för att den skapat allmängiltighet, den enhetliga världsekonomin som är en nödvändig förutsättning för den framtida, socialistiska mänskligheten.

Han hyllar också kapitalismen för att den slitit isär de slöjor som döljer utsugningen i förkapitalistiska samhällen, med applåder av detta slag har en ironisk udd: Genom att införa mer brutala, öppna och cyniska utsugningsformer främjar det kapitalistiska produktionssättet utvecklingen av de förtrycktas klassmedvetande och klasskamp. Marx antikapitalism är inte en abstrakt negation* av den moderna industriella (borgerliga) civilisationen utan syftar till *överskridandet* av den, det vill säga att den avskaffas samtidigt som det bästa den åstadkommit bevaras i en utveckling fram mot ett högre produktionssätt och en högre livsform (socialismen).

Hans angreppssätt är dialektiskt*: Han ser kapitalismen som ett system som ”förvandlar varje ekonomiskt framsteg till en social katastrof”. Det är i analysen av de sociala katastrofer den kapitalistiska industrin framkallar (liksom i sitt intresse för förkapitalistiska samhällsgemenskaper) som han, åtminstone i någon utsträckning, återförenar sig med den romantiska traditionen.

Både Marx och Engels uppskattade och stod i intellektuell tacksamhetsskuld till de romantiska kritikerna av industrikapitalismen. Deras arbete var i betydande grad påverkat av, inte bara romantiska ekonomer som Sismondi* — som ofta ställs mot och jämförs med Ricardo* i Marx ekonomiska skrifter — eller den ryske populisterna Michajlovskij* som de brevväxlade med i tjugo år, utan också av författare som Dickens och Balzac*, av samhällsfilosofer som Carlyle* och historiker som Morgan* som undersökt antika samhällen — för att inte tala om romantiska socialister som Fourier* eller Moses Hess*.

Marx och Engels intresse för primitiva jordbrukssamhällen hänger samman med deras övertygelse att dessa åldriga samhällsbildningar hyste samhälleliga kvalitéer som den moderna civilisationen förlorat, kvalitéer som förebådar vissa drag hos det framtida kommunistiska samhället.

⁶ Denna beteckning användes av bl a den brittiske socialisten Robert Owen (1771 - 1858) och den owenitiska socialistiska rörelsen. Den gav också namn åt deras tidning *New Moral World* (ö a).

I ett brev till Engels från 1868 förklarar Marx både likheten och skillnaden mellan sin historieuppfattning och den traditionella romantiska: Medan romantikens reaktion mot Upplysningen* satte medeltiden som ideal, bestod den nya reaktionen i att nå bortom medeltiden till varje nations primitiva tidsålder, det vill säga till de gamla jämlika samhällsgemenskaperna.

Marx kritik av den industriella/kapitalistiska civilisationen inskränker sig inte till det privata ägandet av produktionsmedlen. Den är mycket mer genomgripande, radikal och allomfattande. Det är hela den rådande formen för industriell produktion och hela det moderna borgerliga samhället som sätts i fråga. Och det är här vi finner många argument och attityder som liknar romantikernas. Faktum är att den romantiska antikapitalismen är Marx bortglömda källa, en källa som är lika betydelsefull för hans arbete som tysk ny-hegelianism* eller fransk materialism*.

Kritiken av hur livet delas in i mätbara delar i (det borgerliga) industrisamhället är väsentlig i Marx ungdomsskrifter.⁷ Han hävdar att under kapitalismen tenderar pengarna att förstöra och lösa upp alla omänskliga och naturliga egenskaper”, genom att underordna dem under deras strikt kvantifierbara mått: ”mängden av pengar blir mer och mer sin egen *måktiga* utmärkande egenskap, då den reducerar varje annan storhet till sin egen abstraktion reducerar den sig själv till sin rörelse som *kvantitativ* storhet.” Utbytet mellan mänskliga egenskaper — kärlek för kärlek, förtroende för förtroende — ersätts av det abstrakta utbytet av pengar mot en vara. Arbetaren själv blir enbart en vara, en eländig varelse som ”både fysiskt och andligen berövats sin mänsklighet” och tvingas leva i moderna hålor som är värre än de primitiva eftersom de ”förgiftats av civilisationens dödsbringande andedräkt”.

Precis som en affärsägare som säljer ädla stenar ”bara ser dess handelsvärde och inte stenens skönhet och dess speciella natur”, förlorar människor i det kapitalistiska samhället sina materiella och andliga sinnen och ersätter dem helt med en känsla av *ägande*. Att *vara*, att fritt uttrycka livets rikedom genom social och kulturell verksamhet, offras mer och mer för att *ha*, att hopa penningar, gods eller kapital.

Dessa motiv i den unge Marx skrifter är mindre påfallande i *Kapitalet*, men de finns även där: I flera avsnitt jämför Marx den moderna kapitalistiska civilisationens anda, som enbart intresserar sig för att tillverka flera varor, förbilliga dem och ackumulera kapital — det vill säga för ”kvantitet och bytesvärde” — med den klassiska antikens som uteslutande fäste sig vid ”kvalitet och bruksvärde”.⁸

Kapitalets huvudämne är naturligtvis *utsugningen* av arbetet, hur de kapitalistiska ägarna av produktionsmedel utvinna mervärde. Men den innehåller också en radikal kritik av *det moderna industriarbetets själva väsen*. Anklagelsen mot det kapitalistiska/industriella arbetets omänskliga karaktär är ännu klarare uttryckt i *Kapitalet* än i ungdomsskrifterna. Utan tvivel finns det en koppling mellan denna kritik och den romantisk-antikapitalistiska. Till skillnad från många romantiska tänkare drömmer inte Marx om att återupprätta det medeltida hantverket, men likväl uppfattar han industriarbetet som socialt och kulturellt underlägset jämfört med de mänskliga kvalitéerna hos det förkapitalistiska arbetet: ”Kunskapen, omdömet och

⁷ I synnerhet i de s k *Parismanuskripten* från 1844. (På svenska i *Människans frigörelse* redigerad av Sven-Eric Liedman, Aldus 1965.)

⁸ Längre fram i *Kapitalet* diskuterar Marx den innebörd den grekiske diktaren Antipatros ger maskinen: Att skänka slavarna frihet och att pånyttföda den Gyllene tidsåldern — i motsats till det moderna användandet av maskiner för att förslava arbetarna och öka kapitalets värde.

viljan som, om än i aldrig så liten utsträckning, utövas av den självständige bonden eller hantverkaren ... har gått förlorade för” den moderne industriarbetaren som bara utför en liten del av arbetet.

I liknande anda skriver han i *Grundrisse** att under industrikapitalismen ”förlorar arbetet alla konstens kännetecken ... /och/ blir mer och mer en rent abstrakt verksamhet*, en rent mekanisk verksamhet”.

När han analyserar denna förnedring pekar Marx först på arbetsdelningen, som ”förvandlar arbetaren till ett förkrympt missfoster, genom att tvinga fram skicklighet i en detalj på bekostnad av en värld av produktiv förmåga och instinkt.”

I detta sammanhang citerar han den konservativa romantiske ekonomen David Urqhart*: ”Att splittra upp en människa är att avrätta honom om han förtjänar en sådan dom, att lönnmörda honom om han inte gör det ... Uppsplittningen av arbetet är lönnmord på ett helt folk”. Sedan kommer maskinen, i sig ett framsteg, men under det nuvarande produktions sättet en förbannelse för arbetaren: Den ”berövar arbetet allt intresse” och ”konfiskerar varje atom av frihet, både i kroppslig och intellektuell verksamhet”. Tack vare den kapitalistiska maskinen blir arbetet ”en form av tortyr” och en ”eländig rutin av slit och släp utan ände, där samma mekaniska process går igenom om och om igen, ett Sisyfosarbete*”.

Arbetaren förvandlas till blott en levande bihang till en livlös mekanism och är tvungen att arbeta ”med regelbundenheten hos en maskindel”.

I det moderna industriella/kapitalistiska systemet förvandlas hela uppläggnings av arbetet till ”ett organiserat sätt att krossa arbetarens individuella livskraft, frihet och oberoende”. Till denna dystra bild lägger han en beskrivning av de materiella villkor som fabriksarbetet utförs under: Här saknas utrymme, luft och ljus, miljön är fylld av damm och bedövande oväsen, mängder med människor dödas, lemlästas eller skadas av maskinerna och ännu fler blir sjuka av den ”industriella patologins” moderna åkommor.

Kort sagt, kapitalet offerar de kulturella och naturliga kvaliteterna arbetaren har som människa för det rent kvantitativa målet att producera mer och mer varor för att göra större och större vinst.

Marx *socialistiska utopi* är nära knuten till hans radikala kritik av den moderna industriella/kapitalistiska civilisationen. Den är mycket mer än kollektiv egendom och planerad ekonomi. Den innebär en kvalitativ förändring, en ny samhällskultur, en ny livsform, en annorlunda sorts civilisation som skulle återupprätta ”de sociala och naturliga egenskapernas” roll i människolivet och bruksvärdets roll i produktionsprocessen. Den kräver *arbetets frigörelse*, inte bara genom att ”expropriatorerna exproprieras*” och genom att de förenade producenterna kontrollerar produktionsprocessen, utan också genom en total omvandling av arbetets själva natur.

Hur skulle detta kunna uppnås? Ett av de viktigaste dokumenten som visar Marx åsikter om detta är *Grundrisse*. Här skriver Marx att i ett socialistiskt samhälle skulle maskiner och tekniska framsteg drastiskt minska den ”nödvändiga arbetstiden” — det arbete som behövs för att tillfredsställa människornas grundläggande behov. Större delen av dagen kommer därför att vara fri för vad han, med Fouriers* ord, kallar ”attraktivt arbete” — det vill säga i verklig mening fritt arbete, arbete som är självförverkligande för individen. Sådant arbete, sådan produktion — som kan vara materiell likväl som andlig — är inte en ren lek (här är Marx oense med Fourier) utan kan kräva den största ansträngning och allvar — Marx nämner

komposition av musik som ett exempel. Vidare förutsätter det allmän konstnärlig och vetenskaplig utbildning av folket.

Det skulle vara fullständigt missvisande att av det som sagts här dra slutsatsen att Marx var en *romantisk* utopist. Han hämtade lika mycket — eller snarare *mer* — från Upplysningen och den klassiska politiska ekonomin som från Romantikens kritik av den industriella civilisationen. Marx egen syn är varken romantikens eller den liberala nyttofilosofins, utan det dialektiska överskridandet av dem båda i en ny, kritisk och revolutionär världsåskådning.

Marx varken kommer med ursäkter för den borgerliga civilisationen eller ställer sig blind för vad den åstadkommit. Han strävar mot en högre samhällsform som förenar både det moderna samhällets tekniska framsteg *och* en del av de mänskliga kvalitéerna hos förkapitalistiska samhällsgemenskaper — och samtidigt öppnar ett nytt och gränslöst fält för att berika och utveckla människolivet. En ny föreställning om arbetet som en fri, icke-alienerad* och skapande verksamhet — i motsats till det trista och inskränkta slitet i mekaniskt industriarbete — är en kärnpunkt i hans socialistiska utopi.

Efter Marx död har den förhärskande tendensen i marxismen varit ”moderniserande”. Den har bara tagit upp den ena sidan av arvet efter Marx och utvecklat en okritisk dyrkan av tekniska framsteg, industrialism, maskinism, fordism* och taylorism*. Stalinismen, med dess alienerade produktivism och fixering vid den tunga industrin är den sorgliga karikatyren av denna ”kalla ström” inom marxismen.

Men det finns också en ”varm ström” vars radikala och allomfattande kritik av den moderna civilisationen stödjer sig både på Marx och på den romantiska antikapitalistiska traditionen. Denna ”romantiska marxism” hävdar att den socialistiska utopin innebär ett väsentligt brott med det nuvarande industrisamhället — som ett kvalitativt annorlunda sätt att leva och arbeta — och den ser med en viss nostalgi på somliga förkapitalistiska sociala eller kulturella former.

Var på sitt sätt har William Moms* och Rosa Luxemburg*, György Lukacs* och Ernst Bloch*, Walter Benjamin* och Herbert Marcuse*, Rudolf Bahro* och E P Thompson* tagit in delar av den romantiska traditionen i sin marxistiska teori.⁹

Denna halv-romantiska marxistiska kritik av den industriella civilisationen har satt djupa spår i dagens Tyskland, England och USA. Den har inte bara påverkat den nya vänstern och 60-talets studentrörelse utan också (på ett mer diffust och indirekt sätt) nyare sociala rörelser som miljörörelsen, kvinnorrörelsen och fredsrörelsen.

Därför är marxismens ”varma ström” på intet sätt anakronistisk, otidsenlig. Tvärtom har den nått som högst just i vår tid och i synnerhet i Tyskland, England och USA, det vill säga i de länder där den moderna kapitalistiska civilisationen har nått sin renaste, mest systematiska och hänsynslösa utveckling. En av orsakerna till detta förnyade intresse är naturligtvis att den byråkratiska (efterkapitalistiska) industriella despotismen är så föga upplyftande. Den så kallade ”reellt existerande socialismen” i Östeuropa är så ivrig att härma västlig teknokrat och produktivism att den knappast framstår som något verkligt alternativ till det moderna borgerliga samhällets plågor.

Översättning *Katarina Katz*

⁹ Se Michael Löwy ”Marcuse och Benjamin: the Romantic Dimension” i tidskriften *Telos* nr 44, 1980 och ”Marxism and Revolutionary Romanticism”, *Telos* nr 49, 1981

Ord- och namnförklaringar

alienation — främlingskap, omöjlighet att förstå, överblicka och kontrollera. Uppkommer i kapitalistisk produktion, där de som producerar inte bestämmer vare sig vad som skall göras, hur det skall göras eller vad som sker med produkten, och färgar alla sociala relationer i det kapitalistiska samhället.

arbete — Marx skiljer mellan konkret arbete, det vill säga ett arbete som utförs för att nå ett visst resultat, och abstrakt arbete, det vill säga arbete betraktat enbart som en process som skapar en viss mängd bytesvärde. För det abstrakta arbetet — som bara kan finnas i en varuekonomi — spelar hur, varför och av vem arbetet utförs ingen roll.

Bahro, Rudolf — (f. 1935) östtysk intellektuell. Dömdes till fängelse för sin bok *Alternativet* — en av de få marxistiska analyser av de efterkapitalistiska samhällen som gjorts i Östeuropa. Utvisades till Västtyskland, gick med i de Gröna och har på senare år fjärrmat sig från socialismen.

Balzac, Honoré de — (1799 - 1850) mycket framstående fransk författare. En av pionjerna för den realistiska romanen. Själv konservativ och rojalist var han en skarp och klarsynt kritiker av den giriga borgarklassen.

Benjamin, Walter — (1892 - 1940) känd framför allt för sina essäer. Växte upp i en välbärgad och kulturintresserad judisk familj i Berlin. Bedrev studier i filosofi, i vilket han doktorerade, samt i litteraturhistoria, i München i början av detta århundrade. Blev marxist på 20-talet. Kom som litteraturkritiker på 30-talet i kontakt med Brecht, vars vän och trätobroder han blev.

Bernstein, Edward — (1850 - 1932) ledande tysk socialdemokrat. En av marxismens och den revolutionära vänsterns främsta motståndare inom Andra Internationalen.

Blake, William — (1757 - 1827) engelsk konstnär och diktare, mystiker och radikal. Hans visioner väver samman en religiös känsla och symbolik med ett förändrings- och samhällsideal som inspirerade den tidiga arbetarrörelsen.

Bloch, Ernst — (1885 - 1977). Se artikel, ”Marxism och revolutionär utopi hos Bloch”, längre fram i detta nummer av tidskriften.

Burke, Edmund — (1729 - 1797) engelsk politiker, skriftställare och konstfilosof. Förespråkade betydande mått av politisk frihet, men inte våldsamma omvälvningar för att nå den. Hans skarpa angrepp på den franska revolutionen hade stort inflytande bland konservativa men mötte genmäle från vänster — som t ex William Godwin påpekade hade även den av Burke prisade engelska friheten nåtts genom en revolution.

Carlyle, Thomas — (1795 - 1881) mycket läst skotsk essäist och historiker. Hans mest kända bok är *Franska Revolutionen* (1837). Carlyle vände sig mot de gängse ekonomiska *laissez-faire* idéerna. Hans ideologi innehåller en märklig blandning av radikala och reaktionära element.

Coleridge, Samuel Taylor — (1722 - 1834) inledde tillsammans med diktarkollegan Wordsworth romantiken i engelsk litteratur med *Lyrical Ballads*. Som många intellektuella av sin generation entusiasmerades Coleridge av den franska revolutionen, men avsvor sig sina radikala idéer under den reaktionstid som satte in i mitten av 1790-talet.

expropriera expropriatorerna — kapitalistklassens egendom bygger på att lönearbetaren berövas produktionsmedlen och frukten av sitt arbete (både historiskt vid kapitalismens

uppkomst och dagligen i produktionen). Att beröva kapitalisterna produktionsmedlen (expropriera dem) är alltså, säger Marx att ”expropriera expropriatörerna”.

Fattiglagarna — syftar speciellt på de grymma *Poor Laws* som infördes i Storbritannien 1836. Den som inte kunde försörja sig stängdes in i ”arbetshus” under så vidriga förhållanden att det skulle avskräcka fattiga från att söka hjälp från myndigheterna.

fordism — efter den amerikanske industriägaren Henry Ford (1863 - 1947) vars bilfabriker var de första an använda löpande bands-produktion.

Fourier, Charles — (1772 - 1837) betydande fransk socialistisk författare. Många inslag i hans utopi har inspirerat senare socialister och feminister.

fransk materialism — syftar på Upplysningsfilosofer som Denis Diderot (1713 - 1784) och Jean d'Alemben (1717 - 1783).

Grundrisse — en samling anteckningar a Marx om bl a ekonomi och filosofi. Återupptäckta och utgivna på 1900-talet.

Heidegger, Martin — (1889 - 1976) berömd konservativ, tysk filosof. Arbetade med existentiella frågor och påverkade bl a Sartre. I centrum för hans syn på människolivets innersta väsen står ångesten inför döden, medvetandet om livets ändlighet.

Hess, Moses — (1812 - 1875) tysk socialfilosof. Vänsterhegelian som samarbetade med Marx men bröt med denne 1848. Blev senare en föregångare till den sionistiska ideologin. (Framst med boken *Rom und Jerusalem.*)

Hoffman, E.T.A. — (1776 - 1822) tysk författare, musikkritiker, kompositör, målare och advokat. En av Den tyska Romantikens främste författare, berättare, med fantasifulla och fantastiska historier framför allt i realistisk berättarstil.

laissez-faire — egentligen ”låt gå”, beteckning på en klassisk liberal politik där staten skulle reglera så lite som möjligt, i synnerhet av ekonomin.

Lukacs, György — (1885 - 1971) ungersk marxist, litteraturvetare och filosof. Har påverkat moderna ungerska humanistiska marxistiska filosofer som Heller och Vajda.

Luxemburg, Rosa (1870 - 1919) marxistisk teoretiker, en av de ledande inom den tyska och internationella arbetarrörelsens flygel. Lade jämfört med Lenin större tonvikt på arbetarnas massrörelser och massornas kamp och mindre på partiets roll som förtrupp.

Marcuse, Herbert — (1898 - 1979) tysk-amerikansk filosof, byggde på marxism, psykoanalys och den sk Frankfurtsskolans Kritiska filosofi en teori om ideologi, estetik och medvetande i ”konsumtionskapitalismen”. Påverkade 60-talets studentrörelse.

Michajlovskij, Nikolaj — (1842 - 1904) rysk skriftställare och ekonom.

Morgan, Leivis Henry — av en del betraktad som antropologins fader. Mest känd för den beskrivning av den mänskliga historiens utveckling i tre på varandra följande stora faser: vildhet, barbari och civilisation, som han gör i *Ancient Society* (1877) — en bok som Marx studerade ingående och Engels utgick ifrån då han skrev *Familjens, Privategendomens och Statens ursprung* (1884).

Morris, William — (1834 - 1896) brittisk konstnär och författare, socialist och utopisk visionär. Försökte återuppliva medeltida hantverkstraditioner som alternativ till den industriella ”skräpkulturen” och utarmningen av arbetets innehåll.

narodniker — främst unga intellektuella i tsartidens Ryssland som försökte gå ut till ”folket” (narod) för att arbeta för de förtryckta böndernas befrielse. Lade ofta stor tonvikt vid att leva i enlighet med sina ideal vilket bidrog till att kvinnor spelade en framträdande roll. Mötte föga gensvar bland bönderna, urartade i terrorism och krossades.

ny-hegelianism — idealistisk filosofisk skola, efterföljare till filosofen Hegel (1770 - 1831) vars dialektik också påverkade Marx.

patologi — läran om sjukdomar och sjukliga processer.

Ricardo, David — (1772 - 1823) den störste inom den klassiska borgerliga politiska ekonomin. Ägnade sig åt frågor som senare borgerlig ekonomi undviker: totalinkomstens fördelning mellan olika samhällsklasser och sambandet mellan arbete och pris (arbetsvärdeteori). Har moderna efterföljare, ”nyrikardianer”, främst Piero Sraffa (1898-1983).

Sismondi, Leonard Simon de — (1773 - 1842) schweizisk ekonom och historiker. Talade för småborgerlig produktion men krävde också statliga ingripanden till arbetarnas förmån.

Sisyfos — dömdes enligt den grekiska mytologin av gudarna att i evighet rulla ett stenblock upp för en sluttning. Varje gång han når krönet rullar stenen ner igen.

Sorel, Geoge — (1847 - 1922) fransk skriftställare. Bidrog till att utveckla den revolutionära syndikalismens teorier. Kom genom sitt förakt för demokrati och sin vålds- och övermänniskoromantik att slå över till idéer som inspirerade fascismen.

taylorism — efter Frederick W. Taylor (1856 - 1915) skapare av system för mätning och kontroll av den tid som åtgår i arbete. Föregångare till t ex MTM.

Thompson, E.P. — brittisk marxistisk historiker. Har skrivit om den brittiska arbetarklassens historia och polemiserat mot riktningar påverkade av den franske filosofen Althusser. Ledande inom freds rörelsen och har på senare år avlägsnat sig från dess vänsterflygel.

Tönnies, Ferdinand (1855 - 1936) tysk filosof. Betraktade den sociologiska utvecklingen som en övergång från *Gemenschaft*, en organisk levnadsnorm där individerna är nära förbundna med varandra till *Gesellschaft*, en alltmer mekanisk sammanslutning där gemenskapen upplöses.

Upplysningen — internationell tankeströmning under 1700-talet (starkast i Frankrike och i viss mån i England) som hävdade förnuftets, kunskapens och erfarenhetens företräde gentemot självgivna (främst religiösa) auktoriteter.

Urqhart, David — (1805 - 1877) reaktionär brittisk diplomat och skriftställare, och torypolitiker.